

...eleitől fogva

4.

Nadvorna, Delatyn, Dolina, Ludvikovka, Stanislau, Ottynia, Kolomea — ezek a helységnevek ötlenek emlékezetembe, csakis azért, mert rajunk ezekbe mindbe elvetődött. Elég sokan — vagy nem is olyan sokan? — lehetünk, akik abból a hadseregből még élünk, abban a hadjáratban ide-oda vonulgattunk, s akiknek fülében ezek a városnevek ismerősen csengenek. Emlékezhetnek rá, tavasz volt, az őszi vetések zsongítóan kizöldültek, ahogy idehaza is szoktak. A kárpátokbeli csúszkálások, lassú vánszorgások miatt a hadsereg nem tudott a korábban elhatározott időpontok szerint „előrenyomulni”. Münchener krónikásunk írásából tudom, hogy „A támadás időpontját még kétszer kellett elhalasztani s az végül ápr. 17-én 14 órakor indult meg...” Akkor tehát mi április második felében dőcögtünk öreg Pólszkinkkal az előrenyomuló gyalogság, tüzéség nyomában célunk, Ottynia felé.

A dátumokból sejthető, hogy valami nagy ellenállásra sehol sem bukkanhattak az elől harcolók, hiszen három nap sem telt belé s célunkat elértük: „Ápr. 20-án a 16. hó. körülráta Ottyniát és estére, nagyon kevés veszteséggel (21 halott, 77 sebesült) elfoglalta, miközben kb. 500 foglyot ejtett, több mint 30 géppuskát, különböző löveget és aknavetőt, valamint egyéb hadianyagot zsákmányolt. Ez a siker a csapatok hangulatát és önbizalmát nagyban emelte, megszüntette a pc. [páncélos] félelmet és véget vetett a Sztalingrád óta mindig előnyomuló szovjet erőkkal szembeni kisebbségi érzésnek.” Dicső megállapítás, csak az a baj, hogy voltak köztünk a Don-kanyart megjárt tapasztalt katonák — mint épp a mi rajparancsnokunk Pincehelyről — akik, ha a T 34-eseket emlegették, meg a Sztálin-orgonát, lúdbőrzött a hátuk. Nyár közepén már mi, újonc frontharcosok is, akik először hallottuk felmordulni, „muzsikálni” őket, hasonlóképpen reagáltunk messziről dőbürgő hangjaikra is.

Már az első napokban gyanakodnunk kellett volna valamire, mégpedig arra, hogy a mi rajunkra ebben a hadjáratban az égvilágon semmi szükség nincs. Nem kellünk mi ide. Mentünk, ahova kellett, s aztán tétlenül vártuk az újabb menetparancsot. Rádiónk a teherautó platóján, ponyvával borítva tétlenül, szinte sunyin hallgatott. Mi a fenének hoztak ide miniket? Tébolygunk egyik kisvárosból a másikba, a ponyva alól figyeljük, mi történik odakint a világban, s folyton csak menni, menni — azt sem tudjuk hová és mi célból.

Nézem a-térképet, nem akarok hinni a szememnek: mit kerestünk például Lembergben? (Lvov az igazi neve, csak az Osztrák—Magyar Monarchia korából ránk maradt a Lemberg elnevezés emléke.) Délelőtt futottunk be ebbe a városba, s aki járt ott, tanúíthatja, csakugyan monarchiabeli kép fogadott: Lemberget az akkori idők építészeti stílusa jellemezte, még az utcák is ugyanolyan bazaltkockákkal kirakottak, mint mondjuk Debrecenben a Kossuth utca volt, amikor még nem borították be aszfalttal. Egy tér sarkába beálltunk, vártunk, de mire? Az újabb parancsra. Az ide-oda tébolygásnak egyetlen magyarázata lehetséges: az akkori haditechnikai viszonyokhoz képest elég nagy hatótávolságú rádióállomásunk közvetlenül a

hadosztály-parancsnokság mellé volt beosztva, s a mi rajunk oda ment, ahova a parancsnok. Őt követték, ezáltal ide Lembergbe.

A nagyjából háromszögletű tér hosszabbik oldalán tekintélyes épület, ott székel egy szomszédos — bizonyára német — parancsnokság, ehhez jöttünk tehát. Van egy kis időnk, kószáljunk el valamerre. Én bementem egy közeli épületbe. Iskola, talán éppen gimnázium lehetett azelőtt, békében. A földszinti tantermekben lovak, a padlón vastagon a szalma, húgylében állodognak, zabostarisznyát lóbálgatnak. Széles lépcső vezet az emeletre s még tovább. Ha már itt vagyok, elindulok felfelé, az emeletre, s még tovább. Ez itt a padlásajtó. Benyitok — mindig szerettem padlásokon kutakodni. Gerendákon átlépkedve meglátok valamit: egy fekete zongorát. Állapota siralmas, egy lába hiányzik, féloldalra dőlve, fedele leszakadva, a belébe beelátani: néhány húrja tépetten felkunkorodik. Ökölrel ráütök a billentyűkre, hát, ahogy Ady írta „Bolond hangszer sír, nyerít és bűg.” Mit keresek én itt, egy lemergi iskola padlásán, zongorát püfölve? Visszatérve a rajhoz, dühösen fogadnak a cimborák: hol az istenbe tekeregtél? Mondjam nekik, hogy zongorázni voltam? Nem is tudok zongorázni. Azért dühösek, mert máris menni kell, tovább, az öregisten se tudja hová. Az a lényeg, hogy itt sem kellett lepakolni, rádiókat üzembe helyezni — azon a terecskén talán el sem fértünk volna az antennáinkkal.

Most a magyar haditechnika akkori elmaradottságának dicsérete következik. Azóta sokszor elgondoltam; rajunk háborítatlan frontbeli életét valójában ósdi, szörnyűségesen bonyolult felszereltségű készülékünknek köszönhattuk. Ha e sorok írásakor az utcáról a szegedi Bécsi körútról hosszan tartó, egyenletes gépdübörgést hallok be a szobámba, látatlanban is tudom: gépesített katonai alakulat vonul kint az utcán valahová. Utászok. Árvízveszélykor, hófúvásos téli napokban dübörögnek kifelé a városból, töltést csinálni, árkot ásni, havat tolni ezek a monstrum gépezetek. Elöl halad egy parancsnoki kocsi, kecsesen billeg fölötte a vékony antennarudacska. Ha rádiómat bekapcsolom, a zenébe, hírekbe belekotyog, sercegősen belekiabál egy magántaxis CB adó-vevője — akár 50 kilométeres körzetben is tudnak adni-venni ezek az apró szerkezetek. Olyankor én egykori R/7-a készülékünkre gondolok, meg átkozottul nehezen felállítható, alumínium rudakból összerakható két antennaoszlopunkra: csak sík terepen alkalmazható, meg olyan helyen, ahol nem sokat számít az idő, el lehet a rudakkal piszmogni akár egy órahosszáig is, amíg felállítjuk, meg a zsinórokat kifeszítjük, akkor aztán be lehet hangolni s amikor a zöld „varázsszem” megfelelően pislog, nyomhatod a billentyűt. Talán az egész hadosztály leghaszálhatatlanabb készüléke jutott nekünk. Eleinte bizony irigykedve nézegettük a Pécsről jött rádiósráj kényelmes zárt kocsiját, a tetején körbefutó keretantennával: nem kell kínlódnok antennaalítással, csak ülnek benn a kényelmes kocsiban: akár alhatnak is benne. A „pécsiek” — nahát ők megfogták az isten lábát. Rajparancsnokuk, szintén szakaszvezető rangban, már ahogy bokát csattantva megállt fölöttese elött, érezte: ők az igazi katonák, nem mi, ez a szedett-vedett népségű raj, a maga ramaty készülékével, rájuk, a pécsiekre lehet számítani, mert percek alatt üzemképesek; mire mi hosszan tökölödve égnek meresztjük antennáinkat, addigra ők már le is pötyögtették hívójeleiket.

Volt a pécsiek közt egy tartalékos őrzető, hozzánk képest bácsi, nevét már elfelejtetem. Magával hozta a hegedűjét is. Valamelyik baranyai — vagy sómogyi? — faluban vegyeskereskéssel foglalkozó, aranyos kedélyű, udvarias, kellemes modorú „bácsi”, ahogy az egy vegyeskereskedőhöz illik is. Magával hozta feleségének, kislányának fényképét. Estéknént ábrándos melódiákat muzsikált, olyankor kislánya fényképét maga elé tette, annak játszott. A kislány neve: Katóka. Erre pontosan emlékszem, mert legtöbbször az akkor divatos, érzelmes slágert játszotta, halkán dudorászva hozzá: kis Katókám ilyen ez az élet. Hazudnak a május éjszakák... A dallam Ottyniánál, egy domboldalban örökre megszakadt. Az ott elesett 21 katonából talán épp ő volt a huszonegyedik, ez a muzsikáló tartalékos őrzető.

A városkát, mint tudjuk, április 20-án a mi hadosztályunk körülfalta és estére elfoglalta. Ez — így olvasva — egyszerű hadművelet, a valóságban azonban minden egészen más és bo-

nyolult. A mi mozgékony és használható pécsi rajunkat is harcra vetették, hogy majd a remélt gyors előrenyomuláskor elől valahol, túl Ottynián adják-vegyék a parancsokat, jelentéseket. Igen ám, de a hullámozó ütközet hevében a bekerítőket is bekeríthették, mert egyszerre azt vetették észre, hogy orosz katonák vannak előttük is, jobbról is, balról is. Amikor helyzetükre rádöbbsentek — az ellenség közé keveredtek! — leugráltak az autójukról, ahogy bírtak, szaladtak lefelé a dombról, eközben érte a halálos sorozat a muzsikáló katonát. Mi — ahogy szoktunk — ide is késve érkezünk, a rémült pécsiek nekünk is mutogatták azt a domboldalt. Szabad szemmel, távcső nélkül is tisztán láttuk: né, az meg ott a pécsiek keretantennás rádióskocsija. A harcnak vége volt, valakinek el kellene menni azért az autóért. A pécsiek sofőrje odagyalogolt, a motort beindította, a holttestet a kocsiba fektette — akkor még járt a táboriga posta, az otthoniak bizonyára megkapták a halotti értesítést, de hogy a hegedűvel mi lett, azt nem tudhatom.

Saját halottunk után hadd szóljak arról a másik kettőről is, a városka déli szélén, a rozsvetésben fekvőkről. Nagyon hamar sikerült felderítenünk: a konyha bent van a város felénk eső szélső utcájában. A konyha hollétének felderítése — mindig és mindenhol a legsürgősebb feladatok közé sorolandó, ezt hamar megtanultuk. Hárman ballagtunk libasorban a zsendülő rozsvetésen keresztül. Nézd csak, amott egy aknarobbanás gödre! Szétszórt göröngyök. Közzelebb megyünk, hát két szovjet katona holtteste fekszik a gödör szélénél, az akna alighanem telibe találta őket. Az egyik fekete hajú, a bal oldalán fekszik, arca felismerhetetlen. A másik, nagydarab szőke, hanyatt. A szőke alighanem az ágyékába kapta a repeszt, feltépte a fő ütőeret, csupa vér ott minden, utolsó mozdulatával odakaphatott, hasáról felrántotta a vattás kabátot, nézzük az arcát, kerek képtű, szőke legény, apró vörös bajusz az orra alatt. Márton bátyánk a Viharsarokból hosszasan nézi, jól megfigyeli, aztán szóltanul tovább ballagunk, vödreink zörgetve, a konyha irányába. Visszafelé más utat választottunk.

Öreg cimboránk ebédelés közben szóba hozta azt a szőke halottat. Első pillanatra meg-hökkentő, sajátos dolgot mondott. Ezt:

— Láttatok, milyen jó húsból van? Szinte kövér. Egy kicsi háj is mintha lett volna a pocakján.

— Ezt most mire mondod? Ezt a hülyeséget?

— Ez nem hülyeség. Csak nektek nincsen jó szemetek. Pedig láthatatok már orosz halottakat, nem is egyet, nem igaz? — Láttunk, ez szentigaz. — Nahát, láttatok köztük girheset, soványat, mi? Erre feleljétek? Mind jó erőben van!

— Na és?

— Nem értitek? Egy szó sem igaz abból, amit arról papolnak, hogy ezeknél milyen éhínség van, meg rabszolgaság, meg hasonló mesebeszéd.

Kanalát felemelte s egyikőnkre a másikra mutogatott.

— Nézzétek meg Kovács Pistát. Vagy akár a Gábort. — Ezt rám értette. Végső s elsőprő érvként Péterre mutatott. — Nézzétek meg Pétert. Pedig ő pék!

Erre az első pillanatra naivnak, amolyan haszontalanul nevetségesnek látszó okoskodásra ne legyintsünk mosolyogva. Márton bátyánk a maga szűkre szorított viharsarki tekintetével meglátott valamit. Megfigyelésében logika van s ami ezúttal több: politika! De nemcsak ő látta meg ezeket a „jó húsból” levő szovjet halottakat! Hozzá hasonló, sokezer, otthon talán éhezéssel küszködő, szűkös élelemmel élő, elnyűtt szegényparaszt szemek akadtak fenn ezen az amúgy szörnyű látványon — és elgondolkozott. Magam is mennyire meglepődtem, amikor egy történelmi tanulmányban — 1974-ben jelent meg itthon — arról olvastam, hogy a vezérkar 2. (kérmelhárító) osztálya annak idején milyen „hangulatjelentéseket” szerkesztett a kormány tagjai részére. Itt egy példa: „...vidéken jelentkezik az a propagandahatás, hogy az oroszoktól nem kell félni, mert — ahogy mondják — van ott technika, megelégedettség, az oroszok mind jól tápláltak stb.” Amint azt Márton bátyánk Ottynia szélén, a rozstáblában pontosan megfigyelte, észrevételezte.

Ottynia után továbbhaladva, hadseregünk s benne a mi rádiós rajunk folytatta a maga

módján ezt a tavaszi hadjáratot. Ezt a különös, mondhatnám: az abszurditásig érthetetlen hadjáratot.

Otthon az újságok azt írták, hogy honvédeink vitézül, hősieen verik vissza a szovjetek kétségbeesett támadásait, meg hasonló zagyvaságok, holott erről szó sem volt. Amennyire az 1. hadsereg erejéből tellett — nem sokra tellett —, harci feladata csak annyi volt, hogy az egyelőre velünk szemben tétlenül várakozó, támadást egyáltalán nem kezdeményező szovjet erőkkal szembenézve, helyben topogva betöltsön egy száz kilométeres rést. Az a rés pedig azáltal keletkezett, hogy... De ehhez egy kis hadvezéri beavatottságú tájékozódás szükséges.

Koszorús Ferenc vk. ezds, az 1. páncélos hadosztály volt parancsnokának — ugyancsak Münchenben kinyomtatott — tanulmányából merítem ismereteimet. Ezt olvasom: „Az orosz nagytámadás, magjában Umantól Ny-ra 6 pc. hds-el [hat páncélos hadsereggel!] a 3. Ukrán front együttműködése mellett, 1944. március 3-án indult meg friss erővel a már kivérezett és összetört német D-i [déli] arcvonal ellen, hogy annak zömét a Fekete-tengerbe, részeit a Kárpátokba szorítsa. Az 1. Ukrán front (Zukov marsall)... március 10-én már Tarnopol, Proszkurov, Vinica területén hártja el a gyenge német ellentámadási kísérletet. A 2. Ukrán front (Konyev marsall) Szvenigorodka Ny-i [nyugati] területén szakítja szét a 8. hds. arcvonalát március 13-án Geivoron át a Bugot, majd Jampólnál a Dnyesztert is átlépi.” Nem sorolom tovább vezérkari precizitásával előadott hadmozdulatok menetét, hol, mikor törték át a szovjetek a német vonalakat, milyen számú német seregeket vertek szét a Balti-tengertől a Fekete-tengerig, a lényeg a mi szempontunkból nézve az, amit Koszorús volt hadosztályparancsnok így rögzít: „1944. március 2-ig a német arcvonal D-i szárnya, igen nagy veszteségek elszenvedése után, tökéletesen meg volt verve. A 6., 8. és 1. pc. hds-ek roncsai összefüggés nélküli arcvonal szakaszokon, ott, ahol az ellenség nem nyomta őket, a Bug előtt és mögötte, a Tiligul alsó folyása mögött ideiglenesen megkapaszkodtak. A támadó orosz, zömének kétharmadával már a Hitler által elrendelt Bug védőállás mögött volt, részei a Dnyesztert is átlépték, sőt egy oszlop az 1. és 4. pc. hds-ek közötti nagy hézagban, a Kárpátok előterét is elérte Kolo-meánál.”

No, ezt a hézagot, a két német páncélos — amúgy is szétvert — hadsereg közötti „nagy hézagot” kitölteni volt hivatott az 1. magyar hadsereg. Ha a dátumokra is odafigyelünk, az otthon történt politikai fordulatok — voltaképpen történelmi tragédiák — is tisztábban megérthetőek. De most csak a mi hadseregünk helyzetére figyeljünk. Azt írja Koszorús Ferenc: „1944 március végével a német—orosz háború elérkezett abba az időszakba, amittől kezdve a német arcvonal csak akkor és csak ott tudott megállni, ahol és amikor az oroszok a csapataik pihentetése és a kötelékek feltöltése céljából... ideiglenesen pihenőt tartottak.” Nos, a velünk szemben felsorakozott szovjet erők csapataik pihentetése és a kötelékek feltöltése céljából éppen pihenőt tartottak — nem háborgattak bennünket. Ez a magyarázata, hogy április végétől három hónapon át úgy töltöttük — tetvészkedéssel — napjainkat kint a fronton, mintha nem is volna háború.

De nem csupán emiatt volt a mi tétlen otl létünk érthetetlenül groteszk állapot. Gondoljuk csak el: az elhagyott Haza már német megszállás alatt vergődött — és politizált. Volt kormányzója, volt kormányja, voltak miniszterei, hadvezérei, volt hadserege. Földjein a nagybirtokok cselédei, summásai, a maguk földjein meg a parasztok a tavaszi munkákkal voltak elfoglalva. A gyárakban, bányákban munkások százazzei szorgosan munkálkodtak. Látszatra, mintha igazi ország, igazi állam lenne a hátunk mögött. Amit nekünk védenünk kell. Pedig hát az már nem volt ország, nem volt állam, s a mi hadseregünk nem volt igazán az, aminek nevezték: m. kir. 1. honvéd hadsereg. Egy már szétvert (otthon megszállóként egzisztáló) német hadsereg hézagait betöltő embertömeg, emberanyag csupán.

Nem ismerem annak az egykori magyar tábornoknak, Koszorús Ferencnek hadvezéri képességeit, emberi, hazafiúi habitusát, akinek tanulmányát lapozgatom. Olykor kissé tétován és értetlenül, hiszen mondatait katonai szakzsargonban írt kifejezések, rövidítések, német nyelvű idézetek szakítják meg — nem tudok németül —, de van itt egy bekezdés, aminek ol-

vastán döbbenet kiejtem a kezemből a könyvet. Annyit tudok a szerzőről, hogy egy magyar páncélos hadtest parancsnokaként magyar katonákat vezényelt. A háborút túlélte, s a háború után valahol nyugaton volt ideje végiggondolni mindazt, ami a háborúban a magyar seregekkel, Magyarországgal történt. Végig is gondolta. Mik jutottak eszébe?

Tanulmányának minduntalan visszatérő motívuma: Hitler hadvezetői tevékenységének bírálata. Mint tudjuk, Hitler a háború kezdetén, az első diadaloktól megmámorosodva magához ragadta a hadsereg fővezérletét is. Koszorús úgy ír Hitlerről, mint akinek „fogalma sem volt arról, hogy mit követelhet alvezéreitől és csapataitól. Most is [a 44-es évről van szó], mint mindig, úgy parancsolgatott, mintha ellenség nem is lenne a világban, viszont ő mintha megadott volna mindent csapatainak, ami minimális előfeltétele az ő követelményei teljesítésének.” Máshol azt írja róla, hogy „kíméletlenül áldozta fel csapatait légvárakra épített, minden ítélőképességet nélkülöző, legtöbbször oktalan terveikért... az orosz háború alatt egyszer sem nézett végig egy-egy ütközetet, fogalma sem volt az adott helyzetekről, s arról sem, hogy miként alakul az ő követelménye a véres valóságban, s ennek ellenére 2000 kilométerrel a harcászati vezetést is kézben tartva, felelős alparancsnokaival szemben is mindig kiérszokolta a saját, legtöbbször igen céltalan akaratát.”

Mіндеzt értem: a német hadsereg legmagasabb rangú tábornagyai, Guderian is, meg az 1. magyar hadsereg fölött is egy ideig parancsnokló Manstein tábornagy is, Koszorúshoz hasonlóan emlékirataiban Hitlert teszi felelőssé a háború elvesztéséért. Ezt is értem. Amit nem értek, épp az a néhány sor, amelynek olvastán kiejtettem a könyvet a kezemből. Így hangzik: „Kétségtelen, hogy e helyzetért, ami 1944 tavaszán már az összeomlás küszöbéig jutott, mindenki előtt Hitlert terheli a felelősség. Nagy tévedés lenne azonban azt gondolni — amint azt a háború utáni legtöbb német katonairó teszi —, hogy e felelősség viselésében alvezérei semmi-lyen sem osztoznak. Hiszen közülük legtöbben már akkor látták, most utólag meg is írták, hogy Hitler parancsai csakis a katasztrófába vezethetnek s azokat mégis végrehajtották! Hol a Haza és az alárendeltek életéért köteles felelősség?”

De hát a teremtésit! Ha egy magyar hadosztályparancsnok, vezérkari ezredes felelősségre vonó hangon megkérdézheti német tábornok-bajtársaitól azt, amit Koszorús Ferenc megkérdezett — „Hol a Haza és az alárendeltek életéért köteles felelősség?” —; szemrehányóan felhánytorgathatja: ha már látták, hogy Führerjük esztelen parancsai katasztrófába, végromlásba vezetik a német hadsereget, a német népet, miért engedelmeskedtek neki, miért hajtották végre ezeket az esztelen parancsokat — akkor mi, túlélő magyar közkatonák miket kérdezhetnénk a mi magyar tábornokainktól, vezérkari tisztjeinktől? Hiszen ők meg épp azoknak a német hadvezéreknek engedelmeskedtek, akik Hitler esztelen parancsainak engedelmeskedtek! Kérdezzem meg tőlük elpusztult magyar bajtársaim nevében is: Hol volt bennük a Haza és az alárendeltek életéért köteles felelősség? De hát ez tébolyítóan ördögi kör! Görbe tükörnek még görbébb tükre, egy önmagát még mindig magyar kormánynak tekintő országvezetés, egy önmagát magyar hadvezetésnek nevező tábornoki csödtömeg torzképe vigyorog ki belőle.

El ne felejtsem épp itt mondani: hadseregünk parancsnokságát Lakatos Gézától Beregfy Károly május 27-én átvette. Parancsnokságának első napjaiban kiadta és a legénység előtt felolvastatta hírhedt parancsát: az a katona, aki menetparancs nélkül a megszbabott szárad-, zászlóaljkerületet elhagyva, a front mögött tartózkodik, dezertörként a helyszínen felkoncolandó. Ezt a hadparancsot mielőttünk már egy, azóta elfelejtett nevű, félig rommá lőtt galíciai faluban olvasta fel parancsnokunk, a már említett fiatal hadnagy. A falu szélén egy üres, bűrtortalan, szegényes parasztházba — lakói ki tudja hova lettek — beszállásoltunk. A kerítés nélküli udvaron végre volt annyi hely, hogy felállíthattuk az egybedugható rudakból egybeszerkesztett, kötelekkel kifeszített antennáinkat. Készülékünket üzembe helyeztük. A varázs-szem riazodva pislogott: adásra, vétrele készen állunk. Igen ám, de az is szigorú parancsként kihirdettetett, hogy a billentyűt lenyomni nem szabad. A tilalom ellen vétő hadbírótság elé állítandó, tettenérés esetén, mint az ellenséggel titkos jeleket váltó kém a helyszínen felkoncolandó. Ez nem holmi cinikus tréfa: kivittek minket a frontra, hogy mint rádiótávírászok szolgál-

juk a haza védelmét, de ha a billentyűt lenyomta volna ... — elgondolni is rossz, mi sors várt volna arra a rádiótávírászra. Például rám.

De még arra a katonára is, aki a puskáját elsüti — kint a fronton!

És én mégis elsütöttem a puskámat, kétszer is lőttem vele — s nem büntettek meg érte. Az első lövés még az ottyniai harcok idején durrant. A városon kívül húztuk meg magunkat, egy dűlőút menti paraszttanyában. Fejünk fölött alacsony repülésben szovjet gépek dübörögtek, mi meg csutkakúpok, szalmakazlak tövébe húzódva figyeltük őket. Egy örökké beszari zászlós hason fekve lapult. Azért feküdt hasra, mert ismerve a természetét, hülyéskedésből rákiabáltunk: „feküdjön hasra, zászlós úr, az isteni neki, az isteni ottan fentről a pilóta, ha meglátja a gallérján az aranyozott csíkot, mindjárt tudja, hogy tisztelt van dolga, azonnal idepörköl!” Menteni életét, a zászlós hasra vágódott, nehogy meglássa a pilóta a rangjelzését. Mi a szalmába beledúrva magunkat, furcsa keménységeket tapintottunk: ez meg mi lehet? Kibontottuk: szürkésfehér, darabos, sziklaszerű valamik. Nem só ez? Megnyaltuk az ujjunk hegyét: persze, hogy só! Milyen előrelátó okos paraszt ez, de mi sem vagyunk alábbvalóak: a sótömböket feldobáltuk az autóba. A zászlós amott az akácfa alatt élesen rikoltozott: Le kell lőni! Lelőni... azonnal puskát fogni... le kell lőni azt az átkozott gépet! Puskával! Nyomnám be a csőbe a golyót, megakad. Belenézek, hát olyannyira berozsdásodott, hogy nem lehet átlátni a csővön, beszótte a szőrös rozsdá. A puskacsőtisztítás legegyszerűbb módja: kilőni belőle a rozsdát. Így cselekedtem: durr, bele a levegőbe.

Ottynia után, a harci zaj elültével azonban érvénybe lépett a parancs, a tilalom: aki puskáját lövésre használja, fegyelemsértést követ el. Vakilármát kelt ugyanis; majd még azt hiszik a parancsnokságon, partizánok törtek a falura. Egy oktondi, balga baka, úgy látszik, nem vette komolyan az intelmet, vagy pedig a mezőn futkározó nyúl láttán belepte agyát a vadászszervenvedély gőze — otthon bizonyára orrvadászott —, előkapta a puskáját, hogy majd lelővi azt a nyulat. Durrán a puska, a nyúl cikcakkban tovairamodik, a katonát pedig elővezetik. Büntetése — fenytése —: kikötés. A közeli alakulatokat odavezénylik, tanulni a látványból, így jár, aki a front közelében puskával durrogat, s ezáltal pánikot kelt. Hátracsavart karjánál fogva, kötélén, az eperfa ágáról lóg a katona, szabvány szerint úgy, hogy bakancsa épp csak érintse a földet, de még célszerűbb és hatásosabb, ha nem érinti. Ha a kintől elájul, leengedik, fellocsolják. Ha magához tér, megint felhúzzák. A kikötés időtartama fél óra, legyen rá ideje, értelmes ésszel meggondolni, érdemes-e frontközelben nyúlra vadászni.

Rádióink némaságra kárhoztatásának megértéséhez kissé bonyolultabb magyarázat szükséges. Mint már említettem, a mi rádióink adásjeleit elég nagy körzetben lehetett fogni. A szovjetek is pompásan észlelheték volna rejtjelezett adásainkat. Az igazi veszedelem nem abból származott azonban, hogy adásainkat odaát megfejtik; bizonyosan meg tudták volna fejteni, hiszen elődeink, a 2. magyar hadsereg rádiósai annyi rejtjelkulcsot, kódfüzetet hagytak el menekülés közben a Dontól idáig, hogy a megfejtés gyerekjáték lett volna. Nem: A veszély igazi mivoltát akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy odaát — akárcsak nálunk — a front első vonalában is működtek kisebb hatósugarú gyalogsági készülékek. A katona a hátára veszi, szaladva is viheti. Keretantennája forgatható, a készülék akkor vesz a legerősebben, ha az antennát az adókészülék irányába fordítják. Namármost. Ha „odaát” két ilyen vevőkészülék működik egymástól mondjuk három kilométerre, a mi adónk „bemérése” pofonegyszerű. Amikor a mi adónk elkezd titázni, a keretantennát mindkét odaáti készüléknél addig állítgatják, amíg a mi jelünk a legerősebben sípol. Előveszik a térképet s az antenna irányát meghosszabbítva, vonalat húznak a térképen. A két vevőkészülék antennájának irányában meghúzott vonalak egy bizonyos ponton találkoznak, metszik egymást. Aha — mondja az odaáti parancsnok: ott van az az átkozott ellenséges adó, pörköljetek oda nekik. Lehetőleg Sztálin-organával. Elképzeltető, mi maradt volna belőlünk, ha odalőnek. Nos, emiatt nem volt szabad lenyomni a billentyűt, emiatt kétszeresen is jogos a kérdés: mi a fenének hoztak ki ide minket, mire való ez az egész hadjárat? Egyetlen válasz adható: azért vagyunk itt, hogy ne legyünk otthon.

S ez nem valami hebeburgya, könnyelmű odavetés. Késő bánat, eb gondolat, de ez a késői gondolat, ha történetietlen is, ha hiábavaló is, továbbgondolható: meggyőződése, ha a magyar országvezetés, hadvezetés nem küldi ki az utolsó, még fegyverképes hadseregét a galíciai frontra — tétlenségre ítélve kétszáz ezer katonát —, ha ezek az alakulatok az ország belsejében maradnak, minden másképp történik. Akkor a szerencsétlen októberi kormányzói proklamációnak, — a fegyverszüneti kérés bejelentésének — van katonai bázisa, s ha a kilépési, fegyverszüneti kérés őszinte, ezzel nem is kellett volna októberig várni, hanem az augusztusi román „kiugrás” után, fegyvereinket azonnal a kilátástalan helyzetbe került németek ellen fordítva, akár fél évvel is megrövidíthettük volna a háborút, az ország szenvedéseit, a nyilas rémuralom nem szakadhatott volna a védtelenül kiszolgáltatott ország nyakába, Párizsban nem ültethettek volna bennünket „utolsó csatlósként” a vádlottak padjára. Ebben is — mint őnmaga fajtáját ostorozó verseiben annyiszor —, most is mintha igaza lenne Adynak: Késő az álunk, a sikerünk, / Révünk, nyugodalmunk, ölelésünk, / Mi mindig mindenről elkésünk.” S persze abban is, hogy „Meghalni sem tudunk nyugodtan”.

De hát — ehhez hamarabb kellett volna „felébredni”, észbe kapni.

A lehetőségek bűnös elmulasztását, a most már szinte mindenről való végleges elkésés tehetetlenül végső állapotát pedig mi produkáljuk kint a galíciai dombok közt: egy még mindig lábön álló hadsereg tétlen tetvéskedése a dolgunk. S ez szó szerint is érthető: ha hónunk alá, vagy a gatyánk korcába nyúltunk, oda sem pillantva is tetű akadt a körmünk alá. Mit lehet csinálni ennyi tetűvel? Kiirtani nem tudjuk őket, annyian vannak. Valamelyik hibbant katona kitalálta: versenyeztessük őket! Mindegyikönk óvatosan letette a maga bogárkáját — lehetőleg a nyugábbak közül kiválasztott versenytetűt — valamilyen papírlapra, sorba állítottuk őket, s aztán vezényszóra: indíts! Versenyzőink lassan, tetű módra mászva elindultak, mi pedig: „hajrá! hajrá! gyerünk!” — biztattuk a magunkét, mint a háborodottak.

Néhány elbeszélésben — jó későn — megírtam egyet-mást frontélményeimből, rajunk, egy kényszerből egybeteretelt katonaközösség önmentő mozdulatairól, ténfergő létezésünkéből fakadó tehetetlenségeinkről, ezekből néhány beleválogatódott Részletek egy közép-európai életrajzból című kötetembe. Egyik jóérzékű kritikussom „fájdalommal, sok szeretettel és... minék tagadjam — [ő írta ezt] —: elfogult dühvel” forgatta a könyvet, „ezt az erős tartású kötetet”. Miből sejlettek elő elfogult dühei? Abból, hogy szerinte torzókat írtam, igaz, nagyerejű, jellemző torzókat, de nem az egészet. Példaként a háborús írásokat is emlegeti: „Abból a töredezett emlékfoszalányból, amely elvarratlan szálaival, emlékezetkihagyásos fájdalommal a háború, a hadifogság történetét villantja föl — lehetett volna egy nemzedék regénye is, amelyet a tisztikar „oldaláról” megírt ugyan Cseres Tibor, de amelyet a közvitézek felől nem láttatott sem A tizedes meg a többiek, sem más — javarészt emlékiratokba applikált írás.”

Igaza van. Joggal teszi szövé rokonzenves kritikussom — az én könyvem ürügyén —, hogy nincs igazán háborús irodalmunk, közlegényi szemmel láttatva egy nemzedék tragédiáját. Mit mondjak erre? Tovább mondom: csakugyan nincs. De miért nincs? Ma már talán meg lehet ezt kérdezni. Azt is: vajon mi lehetett az oka, hogy miközben a magyar könyvpiac sorra jelentek s jelennek meg ma is szovjet, angol, amerikai írók tollából könyvek, regények a háborúról, aközben a magyar író miért nem írhatott arról, hogy a háború, a front eme oldalán százezrek katonáskodtak, egyenruhába bujtatva, magyar katonákként, magyarokként átérték — nagyon sokan nem élték át — a háború szörnyűségeit, a frontkatonai sorsélményt? Vajon miért vált „elfelejtett hadsereggé” a doni katasztrófában elpusztult 2. magyar hadsereg? Mert el kellett felejteni: aki bűnös, lapuljon és hallgasson. Írni csak a győztesnek szabad — mondhatnám, de ez így nem igaz, a hallgatásnak olyan bonyolult titkai vannak, amiket még majd csak ezután tudhatunk felfejteni.

Csak egy apró — dehogyanis apró! — zár ezen a titkon. Akik hazajöttek — már akik hazajöttek — a háborúból, múltjuk tisztázása végett igazoló bizottság elé kerültek. Különösképp

pen egykori közalkalmazottak, köztisztviselők számára létkérdéssé vált, igazolják-e őket, alkalmasak-e rá, hogy beállhassanak az új ország építői, romeltakarítói közé, emelt fővel. Én is álltam ilyen bizottság előtt, nekem is feltették a kérdést, ahogy százezreknek feltették: ha már ott volt a fronton, miért nem ment át a szovjetekhez? Rendes és akár előléptetendő embernek az számított, aki átment. Mit lehetett válaszolni erre a képtelen logikájú kérdésre, amit általában olyanok tettek fel, neofita buzgalommal — nők is voltak a kérdésfeltevők között —, akiknek fogalmuk sem volt róla, miket, milyen helyzeteket éltek át a frontot járt katonák, viszont attól kezdve köteles volt az a frontot járt katona valamiféle szégyent, büntudatot érezni, amiért nem ment át. Csakugyan, miért nem ment át? Majd, amikor ez a keserves krónika odáig ér, magam is felteszem magamnak a kérdést: miért nem mentél át?

Na és, aki átment, azzal mi lett? — kérdeztem most én. Mert volt aki átment. Még a mi hadseregünk tavaszi hadjárata során is akadtak, akik átmentek. Még többen voltak, akik egy zavarossá alakult harci helyzetben egyszer csak azt vették észre: odaát vannak, hadifoglyok. Ölvedi Ignác is ott volt köztük, belőle később itthon hadtörténész lett. Egy rövid írásból meglepetéssel értesültem, mert erről akkor, odakint semmit sem tudtam, hogy a mi hadseregünk, az 1. magyar hadsereg 3500—4000 katonája már a Kárpátok előterében szovjet hadifogságba esett. Csakugyan különös; a hadsereg támad, előrenyomul és közben hadifoglyokat veszít; ez is csak a mi értelmetlenül különös hadjáratunkat jellemzi. Ölvedi megírja, hogy ezeket a hadifoglyokat, az arcvonaltól mintegy 260—280 kilométerre levő Zaszlovba irányították. A táborba ellátogattak a Szovjetunióban élő politikai emigránsok, Révai József és Vas Zoltán. Beszédet mondtak, s szózatot intézett hozzájuk Jánosi Ferenc református tábori lelkes is. „Tudomásunkra adták: a Szovjetunióban, emigrációban élő kommunisták elhatározták, hogy a szomszéd népekhez hasonlóan, az önként jelentkező magyar hadifoglyokból felállítják a Kossuth-dandárt. A szovjet kormány nekünk is megadja azt a lehetőséget és támogatást, amit megkaptak a többiek.” Vas Zoltán elmondta, hogy a csehszlovákok, lengyelek és románok már felállították a maguk hadosztályait. Annak bizonyítására, hogy a problémát megértettük, így válaszoltunk: fegyvert kérünk, akarjuk a Kossuth-dandárt!”

Megalakult a szervező bizottság, megkezdték az összeírást.

Ezek a katonák, akik akár önként mentek át, akár hadifogolyként kerültek odaátra, már tudták, hogy a magyarságot ki kell vezetni a fenyegető katasztrófából, fegyvert kértek és vállalták a Kossuth-dandárt! S mi lett a folytatás? „Mintegy tíz nap után újra a táborba érkezett Vas Zoltán. Izgalommal vártuk, milyen új híreket hozott. Különösen azt, hogy mikor indulhatunk a szervezés helyére. Magához kérte a szervező bizottságot és röviden csak ennyit mondott: „Bajtársak! A légió szervezését abba kell hagyni. Az a magyar tábornok, akit felkértünk, hogy vállalja el a dandár vezetését, nemet mondott. Ezért úgy döntöttünk, nem szervezünk légiót, nem vitatkozunk Horthy tábornokaival.”

Vajon ki volt az a magyar tábornok, aki nemet mondott, s akivel a kinti kommunista emigráció vezetői nem voltak hajlandók vitatkozni? Ölvediék később megtudták, s csodálkozásuk érthető: Stomm Marcell volt ez a tábornok, altábornagy, a III. hadtest volt parancsnoka, akinek lábai még a Don mellett lefagytak, fogságba esése után térden alul mindkettőt amputálni kellett, katonai szolgálatra tehát eleve alkalmatlan volt. „A Kossuth-dandár ügye — írja Ölvedi Ignác — évekre elcsendesedett. A személyi kultusz virágzása idején kel életre újra ez az elmélet, de akkor élesebben és azzal fűszerezve, hogy Stomm altábornagy nemcsak hogy nem vállalta a felkínált parancsnoki posztot, hanem akadályokat is gördített a légió felállítására. Ez a valótlanosság a 4. vádpont volt az ellene folytatott perben.”

Az igazat megvallva, ezúttal engem nem Stomm altábornagy személyes sorsa hoz izgalmába — bár csakugyan izgalmas és tragikusan tanulságos sors az övé —, hanem az a kérdés: miért nem szólhat irodalmunk olyan magyar katonákról, akik nem partizánként, kisebb csoportokban, hanem szervezett magyar harci egységekbe, akár ezredkebe sorozva, akár önálló hadosztályként harcolva, felszabadítóként léphettek volna a magyar haza földjére? Azért nem szólhat, mert ilyen magyar egység nem létezett. Minden év április 4-én illő kegyelettel

megkoszorúzzuk a hazánk felszabadításáért vívott harcokban elesett szovjet, bolgár, román, jugoszláv hősök emlékművét, virágot teszünk a Magyarország bombázása közben lelőtt, elpusztult angol, amerikai, ausztráliai, új-zélandi katonák sírjára, de nem tehetünk koszorút a haza felszabadításában részt vett és elesett magyar katonák emlékműve elé. Holott, mint látuk, az imént említett zaszlovi lágerben — ahogy sok más magyar hadifogolytáborban is — megkezdődött a Kossuth-dandár szervezése, önként jelentkezőkből. Min bukott meg a vállalkozás? Vas Zoltán idézett kijelentése szerint azon, hogy „a magyar tábornok, akit felkértünk, hogy vállalja el a dandár vezetését, nemet mondott. Ezért úgy döntöttünk, nem szervezünk légiót, nem vitatkozunk Horthy tábornokaival.”

Állítólag tehát Stomm Marcellen múltott a dolog. De én ezt nem hiszem el, még akkor sem, ha ezt az amputált lábú tábornokot később nemcsak vonakodása, hanem amiatt is vádolták, mert „akadályokat gördített”.

Minél részletesebben iparkodtam a Kossuth-dandár szervezésének akadályaival megismerkedni, annál bonyolultabb összefüggésbe keveredtem. Az már az első pillantásra világossá vált előttem, hogy Stomm Marcell sok akadályt nem gördíthetett, hiszen nemcsak amputált lábai, hanem hadifogoly állapota sem tette ezt lehetővé. Különben is: mit várhattak a dandárszervezők Stomm altábornagytól? Aki gróf is volt, tábornok is volt, német származású is volt (bár mint például gróf Leiningen-Westerburg egykori aradi vértanú példája mutatja, ezek nem feltétlenül kizáró okok), ráadásul Horthy bizalmasa is volt. Ha nemet mond, hát nemet mond. Akadt volna helyette önként vállalkozó tiszt, akár ezredes is, aminthogy akadt ezredes is, de ott volt Stomm közelében az a Görgényi Dániel nevű utász százados, aki vállalta ezt a feladatot — s akiből később vezérőrnagy lett a néphadseregben. S miért ne bizhatták volna akár egy kapitányra is a vezénylést ott, azon a szovjet földön, ahol egy Bugyonnij nevű őrmesterből tábornok lehetett, s hadseregpáncsnok, amikor harcra kész, bátor és elszánt férfiakra volt szükség egy nagy, forradalmi gondolat szolgálatában? Talán mégis inkább Ölvedi Ignác egy korábbi, 1974-ben írott könyvében található az igazság: „A Kossuth-dandár szervezése még 1943 végén, 1944 elején megkezdődött. Rákosiék az élre mindenképpen tábornokot szerettek volna állítani; ezzel a tisztikar felé reméltek nagyobb hatást. Sajnos, a parancsnoki poszt betöltésére ekkor a fogságba esett tábornokok közül senki sem vállalkozott. A párt Külföldi Bizottsága elkövette azt a hibát, hogy a kérdést levette a napirendről. A szovjet hadvezetés viszont magától nem kezdeményezett.”

Ezek szerint: a moszkvai emigráns pártvezetés vette le a napirendről a Kossuth-dandár megalakításának tervét? A szovjet hadvezetés pedig nem kezdeményezett? Ezen múltott volna a dolog? Csakhogy Vas Zoltán, maga a dandárszervező megint mást mond. Azt mondja, hogy a magyar antifasiszta kötelék ügye „nemcsak a moszkvai emigráció jó vagy rossz munkáján múltott, és nem a törzstiszteken. Tulajdonképpen nem kaptunk a szovjet vezető elvtársaktól engedélyt a hadtest megalakítására...” Így minden egészen más. De vajon miért nem adtak engedélyt? Azért, mert a szövetségesek tiltakoztak a magyar légió felállítására ellen — olvasom egy másik cikkben —, a szovjet kormány meg kénytelen volt kívánságaikat figyelembe venni. Ez megint új fordulat: azért nem alakulhatott tehát meg a Kossuth-dandár, az önálló magyar hadtest, mert a szövetségesek tiltakoztak egy ilyen magyar alakulat felállítására ellen. Kitűnő hadtörténészünk, Ölvedi Ignác egy mondatát ígézem: „A történelemtudomány eddig csak Eduard Benes, Csehszlovákia volt elnökének közbelépéséről és tiltakozásáról tud.” Ezek szerint mégsem Stomm Marcellen múltott a dandár megszervezése, hanem Eduard Benesen. Aki tiltakozott — egyes-egyedül.

De hátha mégsem ez a pontos és végleges igazság ebben az ügyben? Vagyis: a szovjet parancsnokság hátha nemcsak Benes tiltakozása miatt nem adott engedélyt? Egy másik hadtörténészünk, Tóth Sándor egy tanulmányában más okot említ: „Mindaddig, amíg Magyarország és a Szovjetunió között formailag fennállt a hadiállapot, a hadviselés szabályairól 1907-ben elfogadott nemzetközi egyezmény értelmében a szovjet parancsnokság nem engedélyezhette, hogy magyar egységek harcolhassanak a szovjet csapatok oldalán.” Eszerint egy 1907-es

nemzetközi egyezmény akadályozta meg az önként jelentkező sokezer önként átvált vagy fog-ságba esett magyar katonát abban, hogy fegyveresen küzdjön hazája felszabadításáért egy olyan háborúban, amelyben a hadviselő felek — elsősorban a kezdeményező németek — minden létező hadiszabályt félresöpörve, elfelejtve és érvénytelenítve szálltak szembe egymással? A magyarázat, íme, Stomm Marcelltól az 1907-es egyezményig szinte sorban áll, lehet köztük válogatni, az eredmény azonban egy: nem állhattak fegyverbe, önként sem, pedig sok-ezren voltak, akár egy hadtestnyi erő is kitelt volna belőlük, azok a magyar hadifogoly kato-nák, akiknek emléke előtt — mint a többi felszabadító náció katonáinak emléke előtt — az utókor tisztelgetne. Íme, milyen bonyolult úton-módon juthatunk el egy valójában egysze-rű kérdés megválaszolásához: miért nincs nekünk, magyaroknak olyan háborús irodalmunk, amelyet, ma sem tudjuk még pontosan, hány százezernyi magyar, frontra dobott katona küz-delme, halála, sorstragédiája megérdemelne.

Dehogynincs háborús irodalmunk! — mondhatná a járatos olvasó! Emlékeztethetne en-gem, a feledékenyt az itthon, hazai földön harcoló, ejtőernyővel ledobott, vagy ösztönösen szerveződő partizánegységek, csapatocskák hősies vállalkozásaira, utalhatna a fővárosi har-cokban résztvevő akciócsoportok egymástól elszigetelt merényleteiről, szabotázsairól írott emlékezesekre, de én nem ilyenekre gondolok, hanem arra, amit az imént emlegettem — mi-nek ismételjek. Magam azt is nagyon jól tudom, milyen katartikus élményt adó, sorsfaggató, az egyéni és közös felelősséget vizsgáló, érzelmeket, eszméket szembesítő könyvek, naplók je-lentek meg, már a felszabadulás után szinte azonnal. Hogy csak néhányat említek: Nagy La-jos (Pincenapló), Darvas József (Város az ingoványon), Kassák Lajos (Kis könyv haldoklá-sunk emlékére), sőt még Márai Sándor 1945-ben megjelent Napló-ját is ide sorolom. Ezek a könyvek a fővárosban rekedt, az ostromot a pincékben átélő írók tépelődő vallomásai — na és, akik a frontról, vagy később hadifogságból hazavergődtek? Hol a folytatás? Örkény Ist-ván két könyve (Lágerek népe, Amig ide jutottunk) jut eszembe, a kolozsvári Asztalos Istváné (Hadak útján) — nyilván nemcsak az én fogyatékos ismeretem, netán kihagyó emlékezetem a hibás, hogy ilyen rövid a lista. Születtek persze gyorsan elfelejthető — s elfelejtendő — kato-natörténetek, frontkalendáriumok, sematikus történetek, de ez magyar háborús irodalomnak aligha nevezhető, ha irodalmon irodalmat értünk.

Vajon arról van itt szó, amit egy egi történelmi-írói tanácskozáson fogalmaztak meg? Hogy tudniillik „a propaganda sokáig semmibe vette az alapvetően a háborúhoz és annak ter-mészetes velejáróihoz kapcsolódó felszabadulás vegyes emlékét, és csak azokat az elsődleges élményeket hitelesítette, amelyek pozitívak voltak”, vagy hogy ezeknek a „rész szerint igaz” erényeknek egyfelől „mesterséges eltűlése és tűzön-vízen át való általánosítása, másfelől vi-szont a gyarlóságok, bűnök folytonos fölelgetése, a népnek önmagától való elidegenítése, az »utolsó csatlós« országgént jelentette a végleteket.”

Szerintem másról is szó van. Személyes tapasztalásaim azt igazolják: maga az a tény, hogy magyar katonák harcoltak szovjet katonák ellen s ennek a harcnak voltak áldozatai itt is, ott is, valamiféle érthetetlen módon nem válhatott irodalmi témává még akkor sem, ha — józan ésszel felfogva — nem volt a feldolgozásában semmiféle mérgező, uszító sugallat, sanda célzatosság. Nem tudok más logikát elképzelni, mint ezt: a Szovjetunió felszabadított ben-nünket, aki tehát szovjet hadsereg ellen harcolt, az nekünk ellenségünk, legyen az akár német, akár magyar katona. Emiatt nincs emlékműük az elpusztult, vágóhídra vitt magyar áldoza-toknak — irodalmuk honnan legyen? A halottak nem tudnak emlékezni, s ha rájuk emlékezni az előbbieket miatt kockázatos, mit lehet róluk írni? Leginkább semmit. Ha így áll a dolog, ak-kor számon lehet-e kérni a meg nem írt műveket az élve maradt írástudóktól?

Későbbi újságszerkesztői pályám emlékei közül egy épp idevág. A Szabad Nép szerkesz-tőségében dolgoztam, a szerkesztő bizottság tagja voltam, 1956-ot írunk, s mintha olyan idők jártak volna, amikor háborús téma is beleférhetne már a lapba. S épp én adtam nyomdába egy író barátom tárcanovelláját; háború végi történet. Néhány lézengő magyar katona Arad kör-nyéki szőlőskertben lapulva várja a közelgő szovjeteket, egymás közt is vitázva: vajon mi lesz

a sorsuk? Mit tegyenek? Harcoljanak-e vagy szökjenek át? De hogyan? Részletekre nem emlékszem, hitelesnek találtam, semmiképpen sem ártalmasnak. Másnap személyesen Gerő Ernő, a párt akkori főtitkára dörrentett rá a szerkesztőségre: mit keres egy szovjetellenes írás a párt központi lapjában?

Egy másik emlékem: imént említett kötetem egyik elbeszélése — Óvatlan pillanat — először a Kortársban jelent meg, 1963-ban. Egy újonnan földhözjuttatott magyar paraszt kalandját, merész vállalkozását írtam meg, ami anyám öccsével, az újjgazdává lett Imre nevű nagybátyámmal csakugyan megesett: egy liter magafőzte pálinkáért suttymban, egy óvatlan pillanatban lovat vett egy szovjet katonától. Azt a dörgedelmet, amit a szerkesztő — Király István — kapott az elbeszélés közléséért! Szovjet katona ilyet nem tehet, a szovjet katona öntudatos harcos, nem cseréli el a pálinkáért a hadsereg lovát! Mondhatnék egyebeket is, de csak azt kérdezem: Cseres Tibor a háborús témák írását mivel kezdte? A magyar bűntudat regényével, a Hideg napokkal, amit aztán meg is filmesítettek. Romániában is bemutatták. Ottani barátaim beszéltek el: a moziból kijövet a román nézők leköpdösték a magyarokat: ezek vagytok ti, gyilkos magyarok. Galád népség. S mikor írhatta Cseres az öntépdő, fájdalmas emlékeket idéző egyéb írásait? Amikor valamit oldódott a szigorú szájjár, lehetett valami lényegeset is mondani a második világháború magyar fájdalmairól. Akkor íródhattak meg más könyvek is. Nemeskürty könyve is, meg azok az emlékiratok, amelyekbe itt-ott valami mégis „beapplikálódhatott” az átélők emlékeiből. De fanyalgó, vegyes visszhangokat keltve még akkor is, ha igazságtartalmuk dokumentáltan vitathatatlan: fogadtatásuk mintha azt jelezné, meg ma sem kockázat nélkül való a háborúról írni úgy, „mint volt”.

6.

A másik akadály, amely a — rokonszenves kritikusom szerint tőlem jogosan elvárható — közkatonai látásszögű háborús regény megírása elé „tornyosul” — maga a téma. Pontosabban: az átélt személyes élmények jellege, természete, minősége. Az a hadjárat — hányszor mondjam még? — amelyet én katonaként végigéltem, nem alkalmas rá, hogy a teljesség, az „egész” bármily csekély igényével is visszaadja a második világháborút — a „közvitéz” felől nézve. Sem hősi eposz, sem nemzeti sorsdráma, sem nemzedéki sorsélmény — hát akkor mi lehetne belőle? Föltékinve szatirizáló hajlamomat, még ez a műfaj illene inkább a kezem ügyébe, de erről a témáról (az első magyar hadsereg gazdátlan és értelmetlen vergődése) nincs kedvem se könnyedén mulattató, sem nyögvenyelően keserű szatírárt írni. Szórakoztatónak megíródott már A tizedes meg a többiek, mulattatónak az Egy óra múlva itt vagyok filmsorozat a tévében, amelyből az iskoláskorú néző valójában azt sem tudhatta meg — mint ez még egykorú egyetemi felvételi vizsgákon is kiderült — hogy vajon melyik oldalon harcoltak az egyik humoros helyzetből a másikba keveredő magyar katonák. Szatírárt írni? Haseknek könnyű volt a dolga: cseh íróként remekművet írhatott Svejkről, a derék cseh katonáról, a világirodalom szerintem egyik legpompásabb szatirikus „hőséről” — hiszen a cseh nép érzelmeit írhatta bele ebbe a nagyszerű könyvbe: az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege kimeríthetetlen bőséggel ontotta számára a szatírára, és csakis arra méltó figurákat, helyzeteket. Cseh szemmel nézve.

Meggyőződésem: Hasek, ha velünk tarthatott volna, erről a hadjátról is pompás szatírárt írhatott volna, de én...? Elképzelem, miként mulatott volna — mulattatta volna az olvasót is — Hasek, ha megírja annak a rajbéli cimboránknak az esetét, akit — tétlen tétveszkedésünkben elvezényelve — aknatelepítő, aknaszedő tanfolyamra küldtek, hátra a frontvonalból. Mielőtt a tanfolyam megszabott ideje letelt volna, visszatért a rajhoz. Hát te? Hogy kerülsz ide? Hiszen még nem telt le az idő. De bizony letelt. A tanfolyam félbeszakadt, mert az az utász őrmester, aki az aknák kezelésének, telepítésének módzataira az innen-onnan odavezényelt katonákat oktatta, egészen egyszerűen levegőbe röpült. Hogyan? Hát úgy, hogy elkezdte magyarázni: van olyan akna, amelyik egy gyenge érintésre is felrobban, van olyan, amelyik

csak akkor, ha egy katona lép rá véletlenül, de van olyan is — ez a beszabályozáson múlik —, amelyik csak akkor robban, ha például harckocsi súlya nehezedik rá, de akkor robban ám, de akkorát, hogy szétveti akár a T 34-est is. A szemléltető oktatás híve lehetett az őrmester, mert épp egy ilyen teherbírású aknát tett a kör közepére. „Nézzék ezt az aknát” — mondta a körben hasalóknak. „Ezen én akár ugrálhatok is, nem robban, mert nincs meg a kellő terhelés, csak akkor robban, ha egy harckocsi...” s csakugyan vadul ugrálni kezdett az aknán, úgy látszik, nem ismerte a tömeggyorsulás törvényét, amely szerint a zuhanó tömeg súlya... és abban a pillanatban, amikor az aknára visszaeső testsúly elérte a kritikus terhelést, bumm! az őrmester apró cafatokra robbanva, levegőbe repült. Lehet a hasunkat fogva felröhögni; milyen marha tud lenni egy horthysta utász őrmester. És ehhez hasonlók...

Például a csodafegyverről szállongó hiedelmek. Akkoriban már csak ezek tartották a reményt azokban, akik valamilyen okból még tudtak vagy inkább akartak reménykedni a németek győzelmében. Ma már tudjuk, hogy a háború utolsó hónapjaiban a németek valóban közel jártak az atombomba titkának megfjtéséhez. Az Anglia fölé röpített V—2-es rakéták valóban sikeres — de még mennyire sikeres! — előlegzései voltak a későbbi rakétafegyvereknek, de mi az új fegyverek minéműségéről semmi közelebbit nem tudunk, hát rakéták helyett a fantázia szárnyalt. Honnan, honnan nem, talán épp a zászlóaljkonyháról röppenve szerteszét. Mert a konyha afféle hírközpontként is működött. Ott találkoztak a vödrökkel odajáró élelemszéthordók, s míg az élelem szétosztására vártak, híreket cseréltek. Mintha az otthoni falusi kutak szerepe katonásodott volna itt el. Otthon a menyecskék a közös kútnál a kannák megtelésére várva tereferéltek, pletykáltak, ám itt a „kútnál beszéltek” helyébe a „konyhán beszéltek” formula lépett, csakis így terjedhettek a hírek a csodafegyverek működésének lehetséges változatairól. Ám az is lehet, hogy felülről sugallták ezeket, ki tudja.

Leggyakoribb feltételezés szerint — ezt itthon is terjesztették — olyasféle bombákat vetnek majd be a németek, amik robbanáskor mindent megfagyasztanak. Embert, állatot, katonát — akár állóhelyében is. Ott állnak majd az oroszok előttünk megfagyva, nekünk csak annyi lesz a dolgunk, hogy odamenjünk, megbökjük őket — eldőlnek. Káprázatos kilátások! Mennyi s miféle marhaságokat tanakodnak össze tetvészkedés közben, menázsira várva a katonák — elképzelhetetlen. Felmerült annak a lehetősége is, hogy a németek bombája kiszívja a levegőből az oxigént. Nahát ennek már akár tudományos alapja is lehetséges: miért ne lehetne kivonni a levegőből az oxigént, hiszen köztudott, hogy a levegőben igenis van oxigén, ha pedig van oxigén, akkor ki is lehet azt belőle vonni, ugyebár. Erre már békeidőben is történtek kísérletek — magyarázta egy Szekszárdra való, pont Szekszárdra való és pont Babics (még szerencse, hogy nem Babits) nevezetű karpaszományos őrmester. Állítólag tanár volt civilben, tehát lehet neki hinni, iskolázott ember. És istenbizony előadásokat tartott efféle tudományos témákról.

Délelőttönként, patakparti domboldalon, tetvekkel lepott, gondozatlan, metszetlen, háborútól megkínzott almafák, szilvafák alatt ráérő időnkben újra kezdtük a hazai szokásokat: fegyverfogás, vállra, súlyba, balra át, jobbra át. Pihenőben, amíg a fák alatt heverésztünk, pőfékeltünk, ez az őrmester ilyesfélével — állva megfagyasztás, oxigénelvonás következtében beálló megfulladás — okítgatott bennünket világpolitikára. A fák is sokat szenvedtek ettől a háborútól, paraszti katonatekintetek bírálhatták meggyötört állapotukat: a metszetlen maradt fák felsőprűződött ágai terméketlenségre ítélve hajlongtak a szélben. Ott tanultam meg, hogy az almafák is be tudják csapni önmagukat: ahelyett, hogy oldalra növesztenék, felfelé hajtják vékonyka ágait, holott csak az oldalra növekvő ágak hoznak termést. A meredeken fölfelé nyújtózkodók meddők maradnak. És akkor ez a tart. karp. őrm. mondja és mondja a meredek szöveget a fagyasztó, meg az oxigénelvonó bombák működéséről, iszonytató hatásáról. Szándékoltan bornírt kérdéseinkkel még tovább lendítjük fantáziáját, belül csöndesen röhögünk s néhányan elhatározzuk: ezt az őrmestert meg kell leckéztetni.

Vállalkozásunkat megkönnyítette, hogy őrmesterünk egy lakatlan ház épen maradt végében lakik, egyedül. Ablaka alatt egykori virágágyás, puha a földje, épp alkalmas lesz rá, hogy

a ház végénél, épp az ablak alatt bevessük az új fegyvereket. Nagypofájú vaslapátokat magunkhoz véve, az ablak alá lopakodtunk. Csend volt, éjszaka volt. Őrmesterünk aludt. Én magam egy hosszú, iskolai léniát vittem magammal, lyuk a lénia végén, hogy madzagot lehessen belefűzni. Püfölni kezdtük a puha földet, düböntek a lapátok, csattantak a lapjával földhöz vert deszkák, én a léniát vadul megpörgettem, iskoláskoromból emlékeztem rá, miként bűg, nyávog, vijjog a megforgatott lénia. Másnap a fák alatt az őrmester sokat sejtetően megkérdezte: nem hallottunk-e valami különös hangokat az éjjel? Volt aki hallott, volt aki nem. No, mondta az őrmester, a németek alighanem bevetettek valami új fegyvert, mert csak úgy döngött a föld és az a különös vijjogó hang az éjszakában...

Éjszakai földdöngetés, léniaforgatás — összeállhat-e ilyenekből egy közvitézi háborús nemzedékregény? De ha egyszer ilyen volt az a hadjárat, az én hadseregem hadjárata! Miféle regény születhetne arról a háborúról? Amelynek egyik figurája — nagyon is jellemző figurája — ez a tartalékos karpaszományos őrmester lenne. Ha már eszembe jutott, el kell mondanom annak a kicsikónak a történetét is. Azt a kicsikót épp ez az őrmester akarta pisztollyal agyonlőni.

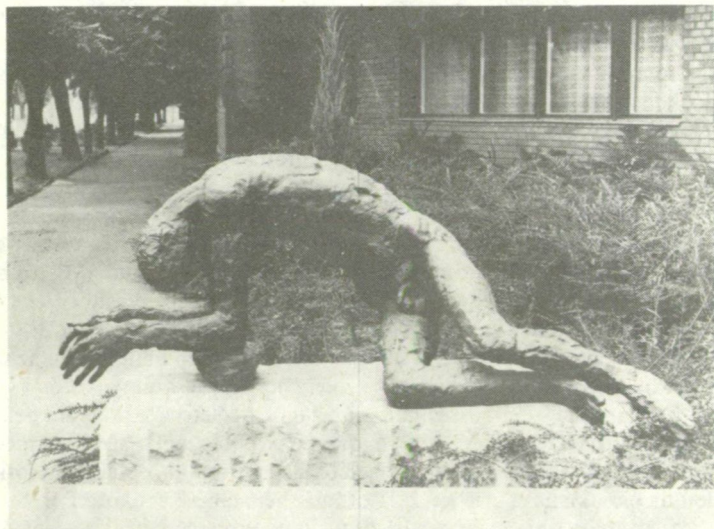
Udvarunkon üldögélve, látom, hogy amott, a szántóföldön egy katona lóháton ülve, miként kínlódik: a frontvonal irányába iparkodna, a falutól elfelé — de lova nem engedelmeskedik. Egyhelyben pörög, ágaskodik, lovasa nem bír vele, a ló szája már habos, rémüldözve nyerít: mi történik ott? Oly rég ültem lovon, suhanckoromban a tanyán, utoljára, meg tudom én szőréen is ülni a lovat, miért ne próbálnám meg, hátha nekem engedelmeskedne az a makacs állat. Odamegyek. Addigra, tehetetlenségét elismerve, a cimbora leszállt a nyeregből, inai remegnek, szőrnyen káromkodik. Nézem a lovat közelebről: kanca. De mást is észre veszek: ez a ló hasas. Mondom az ismeretlen katonának: te, ez a ló hasas. Hát persze, feleli, minden lónak van hasa, ennek is, hogy az anyja kurva... — s káromkodik keservesen. De ez a ló nem úgy hasas, ennek nemsókára csikója lesz, nem érted? Néz rám a katona: na és? Azt magyarázza: ilyen lovat életében nem látott. Ilyen átkozott, makacs dögöt. Hiába ütök, verik, nem bír vele senki, eddig hajlandó eljönni, de tovább innen egy lépést sem. Megértettem. Ez a kanca alighanem sokat tapasztalt frontharcos katonaló. Ismeri a háború, az ütközetek szokásait. Ősztönének, idegeinek rágásából megérzi: frontvonalhoz közeledik. De ő most már nemcsak hátasló, hanem anya is: hasában már érzi kicsikójának gyöngye mozdulatait, ahogy a gyenge lábacsák meg-megremegnek. Otthon, ha tehenünk elleni készült, tenyerünket a hasához érintettünk, mily remélkedő öröm: már rugdalózik odabenn a kisborjú! Tapintom a kanca hasát — csikó van benne. Tenyerem érzi, ahogy mozdul, ahogy meg-megrándul. Mondom a cimborának: erre a lóra nem szabad többé nyeret tenni. Ezzel a lóval nem szabad többet frontvonal felé közeledni, ez a ló inkább megdöglik, de nem viszi a csikáját bele a veszedelembe. Ennek a lónak több esze van, mint a mi hadseregünk parancsnokainak: nem akar háborúzni. Csikót akar elleni, folytatni akarja önmagát utódaiban. De akkor meg mi az eget lehet vele csinálni? — kérdi a tehetetlen cimbora.

Jöttek oda más katonák is, lónézőbe, leginkább lószereető parasztok. Meglátszik az, katonaruhában is ilyenkor: melyik volt paraszt otthon. Megvitattuk a kanca sorsát: ennek istálló kell, elébe a jászolba széna, alája alomnak szalma, hogy a kicsikó puha, tiszta helyre születessen. A mi szállásunk, házunk egykori gazdája csakugyan szegény ember lehetett, a mi udvarunkban nem volt istálló, elvezettük hát a kancát a harmadik házhoz, bekötöttük az üres istállóba. Akadt aki vállalta: ő majd gondját viseli. Nem sok nap múlt el, jön az üzenet: megszületett a kicsikó. Kint van az udvaron. Ki kellett hozni, mert annyi katona szaladt össze, kicsikót nézni, csodát látni — ebbe a halálszagú világba új életecske pottyant bele —, hogy az istállóba be sem fértünk volna. Mind nevetve, örvendezve jött, ám a kicsikót meglátva, mind elkomorult. Nem tud lábra állni. Mind a négy lába béna, apró kis patácskái erőtlenül lötyögnek, térdei ide-oda bicsaklanak, úristen, ki látott már béalalábú kicsikót? Persze, háborúban, fronton született, az anyja, míg méhében hordta, állandó rettegésben élt — ágyüdürgés, bombarobbanás, katyusavijjogás — rémülete átszivárgott a kicsikóba, s én, teljesen tudo-

mánytalanul bár, de megértem azt a kiscsikót is az anyja hasában: arra szülessen, hogy ne élhesse a maga csikói életét? Ne futkározhasson szabadon, ficánkolva a mezőn, réten? Ez a kiscsikó még meg sem született, máris ártatlan áldozata ennek az átkozott háborúnak.

A szomorú csődület odacsalta a Szekszárdra való őrmestert is, valaki megmondta neki: ezt a kiscsikót ne hagyjuk kínlódni, ez a kiscsikó hiába született. Ki kellene oltani az életét. Az ítéletbe mindnyájan belenyugodtunk; egy éplábú kiscsikó is hogyan élhetne, nevelődhetne fel itt a front közelében, hát még egy nyomorék! Majd én, mondta az őrmester, azzal előkapta a pisztolyát, lehajolt, s szemtől szembe homlokon lőtte a kis állatot. A hozzáértő parasztkatonák felmordultak: hogy az istenbe képzeli ezt? Pisztollyal csikót homlokon lőni? Embert igen, annak vékony a homlokcsontja, de nézze csak őrmester úr, a csikó homlokát nem tudja átütni az a hitvány pisztolygolyó. Akár a meggymag, lepattan róla. Adja csak ide! — s egy tizedes, aki tudta, hogy az újszülött kiscsikónak, akár egy embercsecsemőnek, még nem forrt be a halántéksontja, ott, a láthatóan lüktető gyenge halántékon át belelőtt a kiscsikó koponyájába. A csikó feje hátrarándult, szemének tükre elhományosult, a katonák szétszéledtek.

(Folytatjuk)

SOMOGYI JÓZSEF: A MEGFÁRADT EMBER (MAKÓ)